

Ольга Колич

Національний університет «Львівська політехніка»,
Інститут права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри теорії, історії та філософії права
kolycholha@i.ua

СОЦІОЛОГІЯ ПРАВОСУДДЯ ЯК НАПРЯМ СОЦІОЛОГІЇ ПРАВА: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

<http://doi.org/10.23939/law2020.28.063>

© Колич О., 2020

У статті проаналізовано множинність підходів до розуміння поняття «правосуддя» з теоретико-правового, філософсько-правового та соціологічно-правового поглядів. Зазначається, що правосуддя та судочинство – не тотожні категорії, оскільки правосуддя є ширшим поняттям, аніж судочинство, і включає останнє. Водночас судочинство не завжди гарантує винесення правосудного рішення. Тому поняття правосуддя та судочинство – не тотожні, адже не будь-яке рішення суду є правосудним. Зазначається, що кінцевою метою правосуддя є відновлення справедливості, яка, хоч і є суб'єктивною категорією, все ж повинна відповідати вимогам розумності та чесності. Під судочинством треба розуміти діяльність суду загалом, тоді як правосуддя – це здійснення судової діяльності задля досягнення конкретної мети, а саме: відновлення справедливості, захист прав та свобод, вирішення конфліктів тощо. Ряд науковців зазначають, що правосуддя – це лише стадія здійснення судочинства. Множинність підходів науковців свідчить про неоднозначне тлумачення правосуддя, що обумовлює необхідність подальшого вивчення його природи та сутності. Можливість судової влади повною мірою якісно виконувати свої функції щодо забезпечення правосуддя залежить від її можливості впливати на роботу виконавчої та законодавчої гілок влади.

Зазначено, що першопричиною виникнення процесуальних правовідносин є соціальний конфлікт. У процесі судового розгляду такий конфлікт набуває юридичного оформлення, проте не втрачає свого соціального забарвлення. Отже, для конфлікту, який є предметом судового розгляду, характерною є подвійна природа: соціальна, і водночас правова. Соціально-нормативна природа є характерною і для учасників судових правовідносин: з одного боку, їх характеризує конкретний процесуальний статус, з іншого – соціальний.

Визначено, що під час процесуальної діяльності судом здійснюється казуальне або нормативне тлумачення норм права. Висвітлено ознаки судового тлумачення, зорема здійснення його певним суб'єктом, інтелектуально-вольова складова, здійснення тлумачення безпосередньо під час вирішення справи по суті.

Ключові слова: правосуддя, судочинство, соціологія права, філософія права, справедливість, тлумачення норм права.

Постановка проблеми. Роль та значення правосуддя у будь-якому суспільстві важко переоцінити, адже саме воно покликане забезпечувати, гарантувати та охороняти права і свободи громадян, боротися зі злочинністю та правопорушеннями, а також виступає лакмусовим папірцем рівня розвитку правової системи, влади, рівня розвитку суспільства в цілому. Саме тому дослідження та аналіз діяльності суду виділяється у самостійний напрям у межах соціології права – соціологію правосуддя. Основне завдання досліджень у рамках цього напрямку – надання суспільству та судам комплексу інформації про існуючі проблеми у сфері правосуддя, стан судочинства, пошук шляхів вирішення існуючих проблем та попередження потенційних загроз.

Розвиток соціології правосуддя дозволяє формувати новий стиль науково-правового мислення, інтегрувати сучасні наукові підходи та методики всебічного дослідження проблем правосуддя, а відтак – здійснити вклад у будівництво та розвиток правової держави та демократичного суспільства.

Мета статті – проаналізувати окремі аспекти соціології правосуддя як напряму соціології права.

Аналіз дослідження проблеми. Соціологічні проблеми здійснення правосуддя, його філософський та теоретичний аспекти досліджувала значна когорта науковців як в Україні, так і за її межами. Ця проблематика викликала інтерес мислителів та вчених впродовж багатьох століть, і залишається актуальною донині. Окремо виділимо наукові доробки таких науковців, як Н. Авдєєнко, С. Алексєєв, В. Бігун, В. Воднік, Л. Воскобитова, К. Гусарова, І. Луцький, В. Навроцький, С. Пелешник, А. Піголкін, В. Сіренко, Ю. Шемшученко і т. д.

Виклад основного матеріалу. Для аналізу правосуддя як категорії у соціології права необхідно, перш за все, з'ясувати зміст самого терміну з філософсько та теоретичного ракурсу.

Відповідно до ст. 127 Конституції України, правосуддя здійснюють судді [9]. Проте, як зазначає В. Бігун, правосуддя – це судочинство, проте судочинство – ще не правосуддя [3, с. 27]. Судочинство – це процесуальна форма здійснення правосуддя, діяльність суду [15, с. 718]. Отже, поняття правосуддя та судочинства не є тотожними, тому що це б означало, що будь-яке судові рішення треба вважати правосуддям. Проте, як свідчить судова практика, не усі судові рішення прийняті відповідно до закону, і на засадах справедливості, гуманності, незалежності суддів тощо. Такі рішення не можуть вважатися правосудними. З іншої сторони, справедливість є доволі суб'єктивним поняттям, і навіть правосудне рішення може не відповідати уявленням конкретної особистості про правосуддя. З огляду на вищезазначене, можемо зробити попередній висновок: правосуддя є ширшим поняттям, і включає у себе судочинство як форму діяльності суду; проте судочинство ще не виступає правосуддям.

Якщо розглядати судочинство як діяльність суду, а правосуддя – як здійснення такої діяльності задля досягнення конкретної мети (відновлення справедливості, захисту прав і свобод, вирішення конфліктів тощо), то різниця між термінами очевидна: якщо у першому випадку йдеться про діяльність суду загалом, то у другому – про судову діяльність задля досягнення певної мети. Аналізуючи термінологічне та змістовне навантаження термінів «правосуддя» та «судочинство» можна дійти висновку, що кожен суд здійснює судочинство, проте не кожен здійснює правосуддя. У науковій літературі також існує думка про те, що правосуддя – це стадія здійснення судочинства, яке не обмежується лише діяльністю суду, але і охоплює комплексну діяльність суду, органів дізнання, досудового слідства, правоохоронних органів загалом [11, с. 18]. В. Навроцький виходить за межі суто буквального розуміння правосуддя, яке визначає ст. 127 Конституції України, оскільки, на його думку, суд не може діяти самостійно без взаємодії з іншими спеціалізованими

державними інституціями. Тому правосуддя, як функція держави, здійснюється виключно судами, але забезпечується правильною роботою спеціальних правоохоронних органів [11].

Низка науковців під поняттям правосуддя розуміє увесь комплекс судової діяльності (К. Гусаров, Л. Воскобітова, С. Загайнова та ін.) [5, 7, 8]. На думку Н. Авдєєнка, процесуальні дії, які спрямовані на підготовку справи до розгляду, а також дії, які не ведуть до вирішення справи по суті, зокрема винесення ухвал про закриття справи, правосуддям вважати не можна [1, с. 7]. Н. Громошина зазначає, що винесення судового наказу у цивільному процесі не можна вважати правосуддям [6, с.185].

Огляд позицій науковців свідчить про доволі неоднозначне тлумачення категорії правосуддя. Сучасний інтерес до ролі та становища судів у суспільстві пояснюється зростанням їхнього впливу, а завданням науки є формування дієвої та гнучкої соціологічно-правової концепції здійснення правосуддя. При цьому варто зауважити, що судова влада буде повністю реалізовувати свої функції та призначення лише за умови, що вона матиме повноцінну можливість впливати на діяльність законодавчої та виконавчої гілок влади.

Історична ретроспектива діяльності судів свідчить про те, що початково їхнім основним завданням був розгляд спорів. Проте постійна динаміка суспільного розвитку та ускладнення правовідносин обумовили необхідність виділення різних видів відносин та категорій справ. З розвитком інституту судочинства стало актуальним питання співвідношення категорій «правосуддя», «судочинство», «справедливість». І якщо судочинство ще не означає правосуддя, то правосуддя та справедливість є нероздільними категоріями. Як уже зазначалося, справедливість є суб'єктивною категорією, тому в даному випадку підтримуємо позицію І. Луцького, який виділив поняття правової справедливості, яка розглядається як реальна і належна міра суспільних відносин, яка реалізовується в юридичній процесуальній формі. Справедливість є проявом розумності суспільного життя, наскрізною соціальною чеснотою, важливим критерієм оцінки суспільства, держави та її інституцій [10, с. 4–5]. Справедливість виступає кінцевою метою правосуддя та критерієм оцінки судочинства.

Як зазначає В. Сіренко, соціальна роль судової влади в демократичному суспільстві полягає в тому, щоб у різного роду юридичних конфліктах забезпечувати панування права, висловленого насамперед у Конституції та інших законах, міжнародних договорах, і у прирівняних до закону підзаконних актах [14, с. 5].

Онтологічний вимір судового процесу пов'язаний із конфліктом, який має соціальну природу. Такий конфлікт, набираючи юридичного оформлення, все ж не втрачає свого соціального характеру, тому юридичні факти, які розглядаються судом, мають подвійну природу: соціальну та правову. Така подвійна природа є характерною і для суб'єктів судових правовідносин, і являє собою комплекс характеристик процесуального та соціального характеру. Процесуальні характеристики відображають роль та правовий статус суб'єкта як учасника судових правовідносин. Соціальні характеристики відображають місце суб'єкта у суспільній системі. Процесуальна та соціальна природи суб'єкта тісно переплітаються і невід'ємні одна від іншої, а їхня взаємодія може стати причиною виникнення суперечностей як статусних, так і психологічних. Аби досягти прийняття максимально справедливого рішення, такі суперечності необхідно враховувати та долати, що на практиці є доволі непросто, проте необхідно для ефективної діяльності суду.

Соціально-психологічний аспект завжди у тій чи іншій мірі впливає на судові рішення. Судовий процес передбачає наявність між його суб'єктами взаємодії, на яку неминуче впливають як соціальні, так і психологічні фактори. За умови ухвалення рішення судом присяжних, такі фактори проявляють себе у чистому вигляді. Але й на одноособове рішення судді впливає групове спілкування у процесі, особиста переконаність, соціальний статус інших учасників процесу. Оскільки суддя приймає рішення на основі внутрішнього переконання, американські соціологи

права значну увагу приділяють питанням особистого складу суду присяжних, а також особистим та соціальним якостям судді. Ці аспекти вважаються ключовими для вирішення справи.

Досліджуючи судову владу, неможливо оминати питання соціологічного тлумачення закону, під яким розуміють роз'яснення глибинної суті правових норм, їх значення у системі соціальних зв'язків. С. Пелешник виділяє такі ознаки судового тлумачення норм права:

1) це завжди інтелектуально-вольова діяльність, що здійснюється судами під час розгляду певної судової справи;

2) оскільки будь-яке тлумачення норм права здійснюється певним суб'єктом, то другою особливістю судового тлумачення є те, що його суб'єктами можуть бути тільки судді, що входять до судової системи України;

3) воно здійснюється як безпосередньо під час розгляду справи по суті, так і може бути віддалено від нього в часі під час розгляду справи в касаційному порядку або під час пояснення норм права в постановках пленумів, або під час офіційного тлумачення в порядку конституційного провадження [12, с. 34–35].

Виділяють нормативне та казуальне тлумачення. Під нормативним тлумаченням розуміють роз'яснення, що дається компетентним органом, яке є обов'язковим для всіх осіб та органів і розповсюджується на всі випадки, які передбачені правовою нормою, що тлумачиться [13, с. 119]. Цей вид тлумачення застосовується у випадках, коли норми права недосконалі за своєю формою, або коли треба вдосконалити або уточнити правозастосовчу практику.

Щодо казуального судового тлумачення, то його результати є обов'язковими лише для конкретного кола осіб та для конкретного спору. Основна відмінність казуального тлумачення від нормативного полягає в тому, що нормативне тлумачення поширюється на невизначене коло осіб та правовідносин, а казуальне – пов'язано лише із конкретним випадком (казусом). Під час вирішення інших справ казуальне тлумачення виступає прикладом, який допомагає розкрити значення юридичної норми, та не грає ролі загального категоричного роз'яснення [2, с. 311].

Загалом, проблематика праворозуміння та судового тлумачення правових норм є досить багатогранною. Соціологічний підхід, соціологічний погляд на закон характеризується тим, що соціолог якби наповнює загальні, певною мірою абстрактні, юридичні формули значеннями того, що відбувається у реальному житті, які нові тенденції, зрушення, процеси є визначальними у бутті суспільства [4, с. 244].

Висновки. Підбиваючи підсумки загальної характеристики соціології правосуддя як напрямку в соціології права, перш за все треба зазначити, що недоцільно ототожнювати поняття «правосуддя» та «судочинство». Правосуддя є більш широкою категорією, ніж судочинство, і включає останнє як форму діяльності суду. Водночас, судочинство не завжди можна вважати правосудним. У демократичних державах пріоритетне завдання судової влади – забезпечити панування права, а відтак – гарантувати правосуддя. На практиці це відбувається далеко не завжди, тому основне завдання соціологічних досліджень у цій сфері – виявити потенційні небезпеки, виробити практичні рекомендації для мінімізації та нейтралізації негативних факторів, які перешкоджають ефективному здійсненню правосуддя на засадах справедливості, гуманності, верховенства права та законоості.

Здійснення правосуддя нерозривно пов'язано із соціальними факторами. Так, першопричиною судового розгляду є наявність конфлікту, який завжди має соціальний характер. Суб'єкти судового процесу наділені не лише процесуальними, але і соціальними характеристиками та ознаками, а їх взаємодія відбувається на певній соціально-психологічній основі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авдеенко Н. И. (1969). Механизм и пределы регулирующего воздействия гражданского процессуального права. Л.: Изд-во Ленингр. ун-та, 72 с.
2. Алексеев С. (1982). Общая теория права: в 2-х т. М.: Юрид. лит. Т. II. 360 с.
3. Бігун В. (2009). Філософсько-правове осмислення правосуддя (щодо

розмежування понять «судочинство» і «правосуддя»). Вісник Львівського університету. Серія юрид. Вип. 48. С. 21–27. 4. Воднік В. Д. (2010). Соціологічні аспекти дослідження судової діяльності в умовах судової реформи в Україні. Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. № 6. С. 237–246. 5. Воскобитова Л. А. (2004). Механизм реализации судебной власти посредством уголовного судопроизводства: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра юрид. наук. М. 56 с. 6. Громошина Н. А. (2004). Упрощения процесса: все ли сделано правильно? Научные труды МГЮА. LEX RUSSICA. № 1. С. 181–186. 7. Гусаров К. В. (2010). Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках: монографія. Х.: Право. 352 с. 8. Загайнова С. К. (2007). Судебные акты в гражданском и арбитражном процессе. М.: Волтерс Клувер. 400 с. 9. Конституція України від 28.06.1996 № 254к-96 ВР. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. 10. Луцький І. М. (2005). Справедливість як філософсько-правова засада українського державотворення: автореф. дис. ...канд. юрид. наук. Національна академія внутрішніх справ України. К. 17. С. 11. Навроцький В. О. (1997). Злочини проти правосуддя: Лекції для студентів юридичних факультетів. Львівський державний університет ім. І. Франка. Юридичний факультет. Львів. 48 с. 12. Палешник С. І. (2014). Судове тлумачення норм права. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія право. Випуск 28. Том 1. С. 34–37. 13. Пиголкин А. С. (1962). Толкование нормативных актов в СССР. М.: Госюриздат. 166 с. 14. Сіренко В. (2010). Деякі проблеми реформування судової влади в Україні. Право України. № 5. С. 4–13. 15. Юридична енциклопедія: в 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. (1998). К.: Укр. енцикл. 736 с.

REFERENCES

1. Avdeyenko N. I. (1969). Mekhanizm i predely reguliruyushchego vozdeystviya grazhdanskogo protsessual'nogo prava [The Mechanism and Limits of the Regulatory Impact of Civil Procedural Law]. L.: Izd-vo Leningr. Un-ta. 72 p. 2. Alekseyev S. S. (1982). Obshchaya teoriya prava [General Theory of Law]: v 2-kh t. M.: Yurid. lit. T. II. 360 p. 3. Bihun V. (2009). Filosofs'ko-pravove osmyslennya pravosuddya (shchodo rozmezhuвання ponyat' «sudochynstvo» i «pravosuddya») [Philosophical and Legal Understanding of Justice (on the Distinction Between the Concepts of «Justice» and «Judicial Activity»)]. Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya yuryd. Vyp. 48. P. 21–27. 4. Vodnik V. D. (2010). Sotsiolohichni aspekty doslidzhennya sudovoyi diyal'nosti v umovakh sudovoyi reformy v Ukrayini [Sociological Aspects of the Study of Judicial Activity in the Context of Judicial Reform in Ukraine]. Visnyk Natsional'noyi yurydychnoyi akademiyi Ukrayiny imeni Yaroslava Mudroho. No. 6. P. 237–246. 5. Voskobitova L. A. (2004). Mekhanizm realizatsii sudebnoy vlasti posredstvom ugovolnogo sudoproizvodstva [The Mechanism of the Implementation of the Judiciary Through Criminal Proceedings]: avtoref. dis. na soisk. uchen. step. d-ra yurid. nauk. M. 56 p. 6. Gromoshina N. A. (2004). Uproshcheniya protsessy: vse li sdelano pravil'no? [Simplifying the Process: Is Everything Done Right?]. Nauchnyye trudi MGYUA. LEX RUSSICA. No. 1. P. 181–186. 7. Husarov K. V. (2010). Pereklyad sudovykh rishen' v apelyatsiynomu ta kasatsiynomu poryadkakh [Review of Court Decisions in the Appellate and Cassation Procedures]: a monograph. H. : Right.. 352 p. 8. Zagaynova S. K. (2007). Sudebnyye akty v grazhdanskom i arbitrazhnom protsesse [Judicial Acts in Civil and Arbitration Proceedings]. M. : Walters Kluver. 400 p. 9. Konstytutsiya Ukrayiny [The Constitution of Ukraine] vid 28.06.1996 No. 254k-96 VR. Rezhym dostupu: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>. 10. Luts'kyu I. M. (2005). Spravedlyvist' yak filosofs'ko-pravova zasada ukrayins'koho derzhavotvorennya [Justice as a Philosophical and Legal Basis of Ukrainian Statehood]: Avtoref. dys...kand. yuryd. nauk. Natsional'na akademiya vnutrishnikh sprav Ukrayiny. K. 17 p. 11. Navrots'kyu V. O. (1997). Zlochynty Protty pravosuddya [Crimes Against Justice]: Lektsiyi dlya studentiv yurydychnykh fakul'tetiv. L'vivs'kyu derzhavnyy universytet im. I.Franka. Yurydychnyy fakul'tet. L'viv. 48 p. 12. Paleshnyk S. I. (2014). Sudove tлумachennya norm prava [Judicial Interpretation of the Law]. Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu. Seriya pravo. Vypusk 28. Tom 1. P. 34–37. 13. Pigolkin A. S. (1962). Tolkovaniye normativnykh aktov v SSSR [13. Pigolkin A. S. Interpretation of Normative Acts in the USSR]. M.: Gosyurizdat. 166 p. 14. Sirenko V. (2010). Deyaki problemy reformuvannya sudovoyi vlady v Ukrayini [Some Problems of Reforming the Judiciary in Ukraine]. Pravo Ukrayiny. No. 5. P. 4–13. 15. Yurydychna entsyklopediya [Legal Encyclopedia]: v 6 t. Redkol.: YU.S. Shemshuchenko (holova redkol.) ta in. (1998). K.: Ukr. entsykl. 736 p.

Дата надходження: 31.08.2020 р.

**SOCIOLOGY OF JUSTICE AS A DIRECTION
OF SOCIOLOGY OF LAW: CERTAIN ASPECTS**

The article analyzes the multiplicity of approaches to understanding the concept of «justice» from the theoretical and legal, philosophical and legal and sociological and legal points of view. It is noted that justice and the judiciary are not identical categories, as justice is a broader concept than the judiciary and includes the latter. At the same time, the judiciary does not always guarantee a judicial decision. Therefore, the concepts of justice and justice are not identical, because not every court decision is fair. It is stated that the ultimate goal of justice is to restore justice, which, although a subjective category, must still meet the requirements of reasonableness and honesty. Judicial proceedings should be understood as the activity of the court in general, while justice is the implementation of judicial activity to achieve a specific goal, namely: the restoration of justice, protection of rights and freedoms, conflict resolution, and so on. Some scholars point out that justice is only a stage in the administration of justice. The multiplicity of approaches of scientists indicates an ambiguous interpretation of justice, which necessitates further study of its nature and essence. The ability of the judiciary to fully perform its functions in providing justice depends on its ability to influence the work of the executive and legislative branches of government.

It is noted that the root cause of procedural legal relations is social conflict. In the process of litigation, such a conflict acquires legal form, but does not lose its social color. Thus, the conflict that is the subject of litigation is characterized by a dual nature: social, and at the same time legal. The socio-normative nature is also characteristic of the participants in judicial relations: on the one hand, they are characterized by a specific procedural status, on the other – social.

It is determined that during the procedural activity the court carries out a casual or normative interpretation of the norms of law. The features of judicial interpretation are highlighted, such as its implementation by a certain subject, intellectual and volitional component, implementation of interpretation directly during the resolution of the case on the merits.

Key words: justice, judicial proceedings, sociology of law, philosophy of law, justice, interpretation of legal norms.